

TUMAČENJE OKULTNIH MOTIVA U KNJIŽEVNIM I NEKNJIŽEVNIM DJELIMA RANOG NOVOVJEKOVLJA

Bašić, Anamarija

Undergraduate thesis / Završni rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:328604>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

FILOZOFSKI FAKULTET U SPLITU

ODSJEK ZA HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

ZAVRŠNI RAD

**TUMAČENJE OKULTNIH MOTIVA U KNJIŽEVNIM I
NEKNJIŽEVNIM DJELIMA RANOG
NOVOVJEKOVLJA**

Mentor:

Doc. dr. sc. Viktorija Franić Tomić, prof.

Studentica:

Anamarija Bašić

Split, rujan 2013.

SADRŽAJ

1	UVOD – POGLED U POVIJEST	3
2	MAGIJA	4
3	INKVIZICIJA – SVETA SLUŽBA.....	6
4	VJEŠTICA – DIJETE CRKVENIH OTACA.....	7
5	<i>MALLEUS MALEFICARUM – MALJ KOJI UBIJA VJEŠTICE</i>	8
6	OTKRIVANJE VJEŠTICA	10
7	PROGONI VJEŠTICA (POVIJESNI DOGAĐAJI KAO INSPIRACIJA KNJIŽEVNIM DJELIMA) 11	
7.1	Svijet.....	11
7.2	Hrvatska.....	14
8	TUMAČENJE OKULTNIH MOTIVA U KNJIŽEVNIM DJELIMA RANOG NOVOVJEKOVLJA 19	
8.1	Svijet.....	19
8.2	Hrvatska.....	23
8.2.1	Marin Držić, <i>Novela od Stanca</i>	23
8.2.2	<i>Lukrecija, Džono Funkjelica, Starac Klimoje</i> – dubrovačke smješnice.....	26
8.2.3	Ivan Gunduić, <i>Osman</i>	32
8.2.4	Juraj Habelić, <i>Pervi otca Adama našega greh</i>	34
8.2.5	Ignjat Đurđević, <i>Suze Marunkove</i>	35
8.2.6	Vlaho Stulli, <i>Kate Kapuralica</i>	37
9	ZAKLJUČAK.....	38
10	LITERATURA	40

1 UVOD – POGLED U POVIJEST

Razdoblje ranoga novoga vijeka obuhvaća kasniji dio renesanse, 16. stoljeće te razdoblje često plačljivoga baroka 17. stoljeća, dok za krajnju granicu možemo uzeti 18. stoljeće.

Očište novovjekovnoga čovjeka iznimno se proširilo, tj. počelo je obuhvaćati i novootkrivene kontinente, nove putove i nove ideje heliocentričnoga sustava. Renesansni čovjek ponovo je otkrio antiku, čari latinskoga i grčkoga jezika, kao i djela starih mudroslovaca. To je razdoblje u kojemu su se Europljani ponovo rodili, spoznali da je Zemlja okrugla i da se nalazi unutar Sunčevog sustava, zvijezde oko koje se vrti. Počele su se kolonizirati novootkrivene zemlje prekomorskoga kopna zbog kojih su se promet i trgovina premjestili na Atlantik.

Zbog te spoznaje (heliocentričnoga sustava) Crkva progona brojne znanstvenike, ali i heretike. Kao reakcija na papino trgovanje grijesima te zbog odstupanja crkvenih dostojanstvenika od nekih etičkih i moralnih načela, razvija se protestantizam, Crkva zapada u krizu na koju nakon Tridentskoga koncila odgovara katoličkom obnovom, a europsko tlo se treslo od brojnih ratova.

Hrvatski prostor obilježen je širenjem Osmanlija i otkidanjem dijelova teritorija kao i političkom razjedinjenošću. Dalmacija je već od petnaestoga stoljeća pod vlašću Mlečana, a jedini slobodni dijelovi su „reliquiae reliquiarum“ koji 1527. godine stupaju u zajednicu s Habsburškom Monarhijom te naravno, Dubrovačka Republika koja je, zahvaljujući vještoj diplomaciji postojala sve do upada Napoleona. Lukavo je plaćala Turcima danak, a nominalno priznavala Habsburšku Monarhiju u nastojanju da bude jača u trgovini i pomorstvu od svojega najvećega konkurenta, Mletačke Republike.

U sljedećem stoljeću u Europi su ojačale brojne apsolutističke monarhije poput Francuske, Habsburške Monarhije, Rusije i Poljske. Unatoč tome, turska sila poduzima posljednju veliku opsadu Beča koja je razbijena velikim podvigom poljskoga kralja Jana Sobjeskog o kojemu i dubrovački pisci spjevaju hvalospjeve, a nakon koje je uslijedio Veliki bečki rat koji je uvelike smanjio turski, a povećao teritorij Habsburške Monarhije i Mletačke Republike tj. njihovoga sastavnoga dijela, hrvatskih zemalja.

Hrvatska ostaje bez svojih najvećih plemićkih obitelji Zrinskih i Frankopana, dok je Dubrovnik protresen velikim potresom 1667. godine u kojemu pogiba veliki broj ljudi, ali je dubrovačko blago ipak sačuvano poradi toga što se brodovi nisu nalazili u luci.

18. stoljeće, stoljeće je prosvjetiteljstva i prosvjećenih vladara kada je Habsburškom Monarhijom upravljala Marija Terezija nakon što je priznata *Hrvatska pragmatična sankcija*. Započelo je ratovima za španjolsku, nastavilo se ratovima za poljsku i austrijsku baštinu, a završilo trima podjelama Poljske i Francuskom revolucijom. Kačić je napisao najčitaniju knjigu u Hrvatskoj poslije *Biblije, Razgovor ugodni naroda slovinskog*, a Fortis je proputovao Dalmacijom.

U ovom kratkom povijesnom pregledu istaknuti su samo neki važniji događaji koji se obično spominju kada se govori ili piše o ranom novom vijeku. No, tema ovoga rada svakako je sastavni dio ovoga povijesnoga razdoblja, a riječ je o progonima vještica, o spaljivanju nevinih žena koje su pod užasnom torturom, nakon nje ili u strahu od nje priznavale da su vještice, opisivale su spolni akt sa samim vragom s kojim su sklopile ugovor, govorile o noćnim letovima na vještičja sijela, jedenju male djece...

Ovaj povijesni fenomen nije razlikovao katoličanstvo od protestantizma, a inspirirao je brojne književnike čija djela obiluju motivima vještica, čarobnica i vračara, tako da se rad temelji na književnim i neknjiževnim tekstovima.

2 MAGIJA

Magija nije proizvod novovjekovlja. Sam naziv potječe od imena jednoga medijskoga plemena Magi koji su imali primat u vršenju svećeničkih dužnosti.¹

Magija ima mnogo definicija. Definira se kao znanost o tajnim stranama prirode, kao poznavanje skrivenih prirodnih procesa i vještina, ovladavanje njima ili utjecanje na njih. Istraživači smatraju da je to skup simbola, rituala i moći objedinjenih u nastojanju da se vlastitim mističnim snagama i znanjima promijeni prirodni poredak oko sebe, dočim je po drugima plod ugovorne veze između demona i čovjeka kojom demon čovjeku daje moć i bogatstvo, ispunjavajući mu materijalne želje, a zauzvrat dobiva njegovu dušu.²

¹ Vladimir Bayer. *Ugovor s đavlom*. (Zagreb: Zora, 1969), 23. (dalje: Bayer 1969)

² Deniver Vukelić. *Na udaru malja*. (Zagreb: Matica hrvatska, 2009) U: *Hrvatska revija*. 9 (2), 35.-41. (dalje: Vukelić 2009)

U grčkom svijetu Tesalija je bila zemlja s najviše vještica, a najpoznatije grčke čarobnice svakako su Kirka i Medeja. U starome Rimu postojali su svećenici koji su predviđali budućnost iz leta ptica (auguri) i iz životinjske utrobe (haruspici). Haruspici (proricatelji budućnosti iz životinjske utrobe) koji su bili u državnoj službi, bili su slabije rangirani od etrurskih proricatelja budućnosti. Posao državnih haruspika bio je prinošenje žrtve bogovima. Nered kojega je izazvala najezda orijentalnih pokazatelja budućnosti i prihvaćanje njihovih proricanja pokušao je zaustaviti car Tiberije zabranom njihovoga djelovanja, ali ne i djelovanja državnih i etrurskih haruspika. Kasnije je Konstancijev zakon o zabrani čarobnjaštva ušao i u sam Justinijanov zakonik. Najpoznatija priča o metamorfozi Apulejev je *Zlatni magarac*. Apulej pripovijeda o začaranom mladiću koji je posredstvom vještičje čarolije postao magarcem.³

Čarobnjaštvo se spominje i u *Bibliji*, u *Knjizi Izlaska* u kojoj je propisano: „Čarobnjacima ne daj da žive!” Opisan je događaj koji je prethodio izlasku iz Egipta u obećanu zemlju. Moleći faraona da pusti njegov narod, Aron se morao dokazivati pred faraonom koji je doveo svoje čarobnjake. Pobijedio ih je tako što je njegov štap kojega je prethodno pretvorio u zmiju pojeo sve ostale zmijske tj. bivše čarobnjačke štapove. Isto tako nailazimo i u *Djelima apostolskim* kako je sv. Pavao protjerao nečistoga duha iz jedne žene koja je svojim gospodarima donosila veliku zaradu svojim čarobnjačkim uslugama... To je poslužilo teolozima za izgradnju priče o vješticu i mogućnosti čaranja.⁴

Osim toga, čarobnice se spominju i u najpoznatijim arapskim pričama - *Tisuću i jednoj noći* koje pripovijeda vezirova kći Šeherezada. Tako u *Priči o okamenjenom kraljeviću* jednoga kraljevića začara njegova vlastita žena koja je ujedno i kći njegovoga strica. Razlog tome je ljubav prema crnom robu, a ne prema mužu. Prije noćnoga leta maže se nekakvim mastima, a u čaranju basme izgovara na glas.⁵

³ Bayer 1969, 26.-40.; H. K. Baroha. *Veštice i njihov svet – Knjiga I*. (Beograd: NIRO „Mladost“, 1979), 59. (dalje: Baroha 1979, *Knjiga I*)

⁴ Bayer 1969, 42.-44.

⁵ Ur. Lidija Zozoli. *Tisuću i jedna noć*. (Zagreb: Mozaik knjiga, 2010.), 68-77. (dalje: Zozoli 2010)

3 INKVIZICIJA – SVETA SLUŽBA

Inkvizicija je stvorena u srednjem vijeku kako bi suzbijala tadašnju poplavu krivovjeraca. Prvi put inkvizitore odašilje papa Grgur IX. 1227. godine u gornju Italiju, veliko sjedište katarata.

U narednih nekoliko godina pravo vršenja ove svete službe dobivaju novi redovi, franjevci i dominikanci. U početku, crkva je progonila heretike. Krivovjerac je mogao biti osuđen samo ako prizna krivnju ili ako je pomoću dva besprijekorna svjedoka dokazano da je izvršio zločin. Priznanje je moglo biti dobrovoljno, ali i prinuđeno podvrgavanjem optuženika neljudskim mučenjima. Ukoliko su zaključili da je optužena osoba kriva i zaslužila je smrtnu kaznu, izvršenje kazne prepuštali bi svjetovnoj vlasti koristeći poznatu licemjernu klauzulu uz koju je slijedila i redovita zapljena dobara: „Spomenuti bili su i jesu heretici, pa ih kao takve treba prepustiti presudi svjetovnog suca da prema težini svojih zločina pretrpe zasluženu kaznu. Usto, sva njihova dobra i svako posebno proglašujemo zaplijenjenima. Ipak Vas, gospodine suče, ostala službena lica i svjetovnu vlast usrdno molimo da u nametanju pokore bez opasnosti po njihov život i bez sakaćenja tijela izvolite u svojoj presudi biti prema njima umjereni i da s njima postupate čovječno i milosrdno.”⁶ Naravno, ovime su se crkveni službenici oslobađali krivnje, a kazna je uglavnom bila smrtna. Također, treba spomenuti da je u ovom feudalnom razdoblju koje je u Hrvatskoj potrajalo do polovice 19. stoljeća i sama crkva bila feudalni gospodar i posjednik. Naime, nakon što bi se heretika spalilo ili ubilo, njegova imovina bi se zaplijenila i to bi uglavnom polovica pripala crkvenoj, a polovica svjetovnoj vlasti. Ukoliko bi u nekom području biskup obnašao obje dužnosti, sve bi pripalo crkvi.⁷

Inkvizitori su ispitivali i druge zločince, dok je često uz herezu vezan kontakt s đavlom, otpadništvo i odricanje od kršćanske vjere što je slično čarobnjaštvu. Prema tome, čarobnjaštvo je i hereza i apostazija.⁸ Stoga su uslijedili veliki progoni vještica i čarobnjaka. Započeli su u 13. stoljeću, a kulminirali u 15. stoljeću u Europi, a u Hrvatskoj s jednim „kulturnim uzmakom”, tek u 17. stoljeću.

Postojale su tri vrste inkvizicije: biskupska, papinska i španjolska inkvizicija.

U početku su crkveni sudovi proganjali vještice, no kasnije su to vršili svjetovni sudovi preuzevši metode od crkvenih. U Hrvatskoj su samo svjetovni sudovi progonili i ispitivali

⁶ Bayer 1969, 109, 453.

⁷ Bayer 1969, 350.-351. (bilješka)

⁸ Bayer 1969, 115-116.

vještice. Osnivanjem isusovaca u 16. stoljeću, taj je novi crkveni red protureformatora postao ujedno i glavni promicatelj ideje progona vještica.

4 VJEŠTICA – DIJETE CRKVENIH OTACA

Pojam vještice u narodnom vjerovanju odnosi se najčešće na ženu, rjeđe muškarca koji imaju posebne moći čime mogu nanositi štetu drugima, čarati, pripremljati napitke od raznoraznih trava...

Kršćansko shvaćanje koje su stvorili teolozi na temeljima djela sv. Augustina i Tome Akvinskoga, a i drugih teologa, razlikuje se od narodnoga shvaćanja. Vještica je ona osoba koja se odrekla kršćanske vjere i sklopila ugovor sa sotonom, koja je spolno intimna s njim, barem jednom mjesečno odlazi na vještičja sijela, tj. sabate prilikom čega se maže mašću pripremljenom od dječjih kostiju koju joj je vrag dao. Na sabate odlazi leteći na metli, jašući jarca ili se sama pretvara u neku životinju (mačku, lisicu, pticu...). Tamo vrag postrojava svoju sektu, svaka od njih koja je sklopila ugovor s đavlom ima neki trag na tijelu. Tako tragovi mogu biti madeži, bradavice, žablji krak u lijevom oku, ili ukoliko promatrač vidi naopaki vlastiti odraz u tuđem oku, procjenjuje da je riječ o vještici. Svaka od njih odriče se kršćanstva i ljubi sotonu u stražnjicu koji tamo prisustvuje u obliku žabe ili jarca, te obećava da će u sektu dovesti još vještica. Nakon toga igraju kolo okrenuvši leđa jedni drugima, jedu odvratnu hranu, oponašaju misu izgovarajući riječi molitve obrnutim redoslijedom pa se predaju orgijama s demonima muškoga i ženskoga obličja, *inkubima i sukubima*. Sabori se često održavaju pod stablom oraha ili hrasta, a na spomen imena Isusova ili nekoga od svetaca iščezavaju. Jednako tako odlaze ujutro prije no što pijetao zakukuriče jer je tada i posljednji demon napustio sv. Petra. Mjesto na kojem se mogu susresti nečiste sile jesu raskrižja, pod uvjetom da se prolaznik tada ne prekrsti. Poznata je priča o Teofilu koji je želio povratiti ugled i otišao je noću na jedno raskrižje gdje se obećao đavlu, učinivši tako djelo koje je u suprotnosti s njegovim imenom.⁹

U jednom traktatu iz 1579. godine Lambera Danoe, protestantskoga teologa, navedeno je petnaest zločina uzrokovanih djelovanjem vještaca ili vještica: otpadništvo od Boga, bogohuljenje, odavanje počasti demonu klanjajući mu se i žrtvujući se u njegovu čast,

⁹ Baroha 1979, 132-133., *Knjiga 1*; Teofil u prijevodu s grčkoga jezika znači Božji prijatelj. (Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1987., str. 1340.)

posvećivanje djece demonu, ubijanje djece prije njihovoga krštenja, posvećivanje djece demonu dok su još u majčinoj utrobi, zaklinjanje imenom đavla kao znak odavanja počasti, propagiranje vražje sekte, ubijanje bližnjih i male djece kako bi se od njih pripremali napitci, ubijanje pomoću otrova i uroka, ubijanje stoke, izazivanje neplodnosti polja i gladi u zemlji, vršenje spolnoga odnosa s vragom.¹⁰

5 MALLEUS MALEFICARUM – MALJ KOJI UBIJA VJEŠTICE

Kada govorimo o progonu vještica u Europi, nikako ne možemo zaobići djelo *Malleus maleficarum* kojega su 1487. godine napisala dvojica njemačkih inkvizitora: Jacob Sprenger i Heinrich Institoris (Kramer). Navedene svećenike papa je ovlastio da na području konstancke biskupije vrše inkvizicijsku djelatnost. Autori navode kako su u razdoblju 1480.-1486. godine spalili 48 vještica.

Međutim, na području obavljanja službe naišli su na velik otpor laika i klera protiv svoje djelatnosti. Oспоравали su im pravo vršenja istraga protiv vještica unatoč tome što su imali papino ovlaštenje. Stoga novi papa Inocent VIII. 5. prosinca 1484. godine donosi bulu „Žarko želeći” (*Summis desiderantes affectibus*) u kojoj brani njihovo djelovanje i ističe potrebu za inkvizicijom, čime im je praktički omogućio nesmetano djelovanje: „Upravo nedavno dočuli smo, uz silno negodovanje, da se u nekim krajevima gornje Njemačke kao i u pokrajinama, gradovima, područjima, mjestima i biskupijama majnekoj, kelnskoj, trierskoj, salcburškoj i bremenskoj vrlo mnogo osoba jednoga i drugoga spola, zaboravivši na vlastito spasenje i zastranivši od katoličke vjere, odaje zabranjenom bludu s demonima inkubima i sukubima. Usto čarolijama, basmama, zaklinjanjem i drugim kletim supersticijama i vraćanjem te prestupcima, zločinima i nedjelima postizavaju i uzrokuju da ginu, guše se i propadaju ljudska djeca, mlade životinje, usjevi zemlje, grožđe u vinogradima, plodovi voćaka (...) Same muškarce, žene, tegleću marvu, ovce i ostalu sitnu stoku te druge životinje podvrgavaju i muče s užasnim koliko unutarnjim toliko vanjskim bolovima i mukama te sprječavaju muževe da ne mogu vršiti bračne čine sa ženama, a žene da ne mogu to s muževima (...) Ljubljeni naši sinovi Heinrich Institoris i Jacob Sprenger, dominikanci i profesori teologije, bili su apostolskim pismom izaslani za inkvizitore heretičke opachine (...) Mi dakle, želeći ukloniti sve zapreke koje bi na bilo koji način

¹⁰ Baroha 1979, 202., *Knjiga 1*

mogle tim inkvizitorima ometati vršenje dužnosti (...) na temelju apostolske vlasti ovim pismom potvrđujemo da spomenuti inkvizitori imaju pravo ondje vršiti takvu inkvizitorsku službu i da im se mora dopustiti da zbog navedenih prestupaka i zločina popravljaju, zatvaraju i kažnjavaju tamošnje osobe (...)¹¹

Potrebno je napomenuti da inkvizitor Institoris također nije bez krivice. Prethodni papa Siksto IV. 1482. godine napisao je pismo augsburškom biskupu u kojemu mu nalaže Institorisovo zatvaranje zbog otuđivanja velike količine novca. Ovaj prijestup papa je oprostio Institorisu jer je autor *Malleusa maleficaruma* stao na njegovu stranu kada se papa sukobio s dominikancem Andrijom Jamometićem, Hrvatom iz Nina i kranjskim biskupom.¹²

Malleus maleficarum postao je udžbenik budućim inkvizitorima. U njemu su opisane radnje koje je potrebno poduzeti ukoliko je netko optužen za čaranje. Opisano je što sve vještica može učiniti te koja joj pitanja treba postaviti prilikom ispitivanja. Knjiga je podijeljena u tri dijela, a sastavljena je u obliku pitanja i dugačkih odgovora često potkrijepljenih biblijskim citatima ili citatima crkvenih otaca poput sv. Augustina i Tome Akvinskoga. U prvom dijelu općenito je opisan demon i njegovo djelovanje, u drugom je riječ o ugovoru s đavlom i popratnim vještičjim zločinima te o njihovom sprječavanju, a u trećoj o suđenju istima. Ono što jako dobro primjećuje Baroha jest da je *Malleus maleficarum* djelo „puno zabrinjavajuće zanimljivosti kao i to da, čitajući ga, imate dojam da nisu opsjednuti oni koje se progoni, već sami progonitelji, autori djela, navedeni inkvizitori.“¹³

Vještica je najčešće bila žena pa tako i ova dvojica autora to ističu već u samom naslovu: *maleficarum* (ž.r.), a ne *maleficorum* (m.r.). *Malefica* na latinskom jeziku znači vještica (ž.r.). Svoje stajalište objašnjavaju navođenjem primjera žene kao uzročnice propasti kraljevstava, počevši od Eve koja je uzela jabuku...žene su slabiji spol i samo ime žena (po njihovome mišljenju) dolazi od latinske riječi *fe* - vjera i *minus* - manje, dakle manjak vjere. „Žena je uvijek slaba da održi vjeru, a sve njezine čarobnjačke radnje proizlaze iz njezine tjelesne požude.“¹⁴

Djelo obiluje bizarnim opisima, a pisci su se potrudili objasniti kako na optuženici otkriti đavolje znakove i kako spoznati da je vještica, o čemu će biti više riječi u sljedećem poglavlju.

¹¹ Bayer 1969, 335.-338.

¹² Bayer 1969, 368.-370.

¹³ Baroha 1979, 170., *Knjiga I*

¹⁴ Heinrich Institoris (Kramer); Jacob Sprenger. *Malleus maleficarum - Malj koji ubija vještice* (Zagreb: Stari grad, 2006), 142., 146. (dalje: Institoris i Sprenger 2006)

Autori su jasnije eksplicirali teoriju sv. Augustina o spolnom aktu demona s vješticama. Naime, sv. Augustin demona naziva *fantastikumom*¹⁵ i smatra da nema obličje (on je zrak) dok autori spomenutog djela utvrđuju da se demon može pretvoriti u muškarca i tako prići ženi: „Demon - sukub izvlači sjeme iz pokvarenog čovjeka. A ako je on njegov osobni demon i ne želi se pretvoriti u inkuba kako bi općio s vješticom, prenosi to sjeme demonu dodijeljenom ženi ili vješnici. Taj pak demon postaje inkub koji opći s vješticom, ako tomu pogoduje konstelacija koja će svojim utjecajem ostvariti njegov cilj, da takvim činom začeta žena ili muškarac budu dovoljno snažni za izvođenje čarobnjačkih radnji.“ Rjeđe se koriste sjemenom izbačenim noćnim polucijama zbog smanjene mogućnosti oplodnje, a žena zbog djelovanja demona također može postići seksualni užitak. Jedina razlika koja se navodi jest hladnoća njihovih intimnih dijelova. Ženama najčešće pristupaju u liku njihovih muževa.¹⁶

6 OTKRIVANJE VJEŠTICA

Sastavljanje same optužnice bilo je poprilično jednostavno, dovoljno je da osobu netko optuži pa makar taj netko bio i maloljetno dijete koje je ponavljalo naučenu priču. Nakon uhićenja slijedi ispitivanje. Upute za provođenje istražnoga postupka nalaze se u *Malleusu*. Čak se u njemu nalazi i obrazac za sastavljanje optužnice.¹⁷

Postoji nekoliko pokusa/dokaza prema kojima se utvrđuje je li optužena vještica: pokus vagom (odgovara li njezina masa izgledu, ukoliko je lagana, vještica je jer vještice moraju biti lagane kako bi letjele), pokus vodom (optuženicu se baci u vodu i ukoliko potone, nevina je, u protivnome je vještica). Nadalje, pokus nosom (krvnik bi udario optuženicu u nos i po boji krvi proučavao je li vještica), pokus suzama (od optuženice se traži da plače jer je to poseban oblik milosti koju Bog daje grešniku; ukoliko ne može plakati, vještica je), pokus šutnjom (ukoliko šuti, kriva je). Ponekad se primjenjivao i tzv. Božji sud, npr. optuženica je trebala nositi užareno željezo ili položiti ruku u kipuću vodu. Božji sud nazvan je i *ordalijama* dok se u Španjolskoj koristio naziv *salvas*. Usto, postojale su i ordalije s križem, hranom ili dvoboju.

¹⁵ Bayer 1979, 53.

¹⁶ Institoris i Sprenger 2006, 257-258.

¹⁷ Institoris i Sprenger 2006, 408.

Krvnici bi često obrijali djevojke u potrazi za đavoljim znakom, a ukoliko ga ne bi pronašli, to ih ne bi spasilo, već bi značilo da su se u cijelosti predale đavlu. Također su ih pregledavali i boli iglom tražeći neosjetljiva mjesta na tijelu, mjesta iz kojih ne će poteći krv, što bi onda značilo da je to đavolji znak. Vješticama diljem Europe postavljana su jednaka pitanja, a i sugerirali su im se odgovori te navodilo na optuživanje drugih članica „sekte“ tako da nije čudno što su u različitim zemljama priznanja poprilično slična, imaju elemente teološkog shvaćanja „ovoga zločina“.¹⁸

Pošto većina optuženih nije priznavala krivicu, a uglavnom i nije bila kriva, do priznavanja se dolazilo torturom. Međutim, kod nekih je za priznanje dovoljno bilo pokazivanje sprava za mučenje.

Najpoznatiji načini mučenja jesu stiskanje palaca, vezivanje ruku, mučenje španjolskom čizmom, mučenje oštrim željeznim čavlama (posebna hrvatska verzija torture), rastezanje na ljestvama uz istodobno paljenje tijela svijećama, mučenje vješanjem o strop. Najgore su bile ljestve jer se na njima tijelo rastezalo sve dok okrivljenik nije progovorio ili dok se nije onesvijestio. Španjolska čizma bili su metalni šiljci koji su se stavljali na noge, a pritezanjem su prodirali u ljudsko meso.¹⁹

7 PROGONI VJEŠTICA (POVIJESNI DOGAĐAJI KAO INSPIRACIJA KNJIŽEVNIM DJELIMA)

7.1 Svijet

Jedna od najpoznatijih na lomači pogubljenih „vještica“ svakako je bila Ivana Orleanska koja se borila protiv Engleza tijekom Stogodišnjega rata odjevena u mušku odjeću, a koju su Burgundani zarobili i predali Englezima. Englezi su je 30. svibnja 1431. godine spalili kao vješticu. Ova „vještica“ 1920. godine proglašena je francuskom nacionalnom sveticom.²⁰

¹⁸ Baroha 1979, 96., *Knjiga 2*; Institoris i Sprenger 2006, 437.-450.; Bayer 1969, 152.-153., 173.-176.

¹⁹ Bayer 1969, 262.-263.

²⁰ Bayer 1969, 142.-143.

Također su popularne vještice iz Salema u SAD-u kojima se suđenje održalo u 17. stoljeću, a koje su bile plod hysterije ondašnjeg vremena, kao i mržnje jednoga dijela grada prema drugome. Vješticama se sudilo i na dalekom Islandu.²¹

U Baskiji bilo je poznato suđenje vješticama Sugaramurdija u kojima je sudio Pierre de Lancre. U izjavama ondašnjih vještica često se navode sabati tj. *akelare* kao i mazanje mastima. Svjedoci su najčešće djeca, dok su suci praznovjerni. Poznato mjesto za *akelare* bile su goleti na brdu La Rin, okolina crkvice Saint Espri, crkva u Irdaksu, pa čak i kuća suca iz Saint Pea. Na *akelarima* demon se najčešće javlja kao jarac, neki ga navode kao velikog hrta, drugi kao muškarca obučenog u tamno odijelo, crvenog i preplanulog lica.²²

Prema *Izvjestaju iz Logronja* (u Baskiji) kojega je nakon suđenja u kojemu je optuženo preko 300 ljudi, sastavio Juan de Mongaston, postoji tzv. vražja sekta. Najstariji su vješci (učitelji, meštri), zaduženi za propagandu sekte. Nakon njih slijede novajlije koje nakon održane ceremonije prilikom koje im demon utiskuje lik žabe u zjenicu kao svoj znak, postaju dijelom sekte, a za čuvara dobivaju žabu krastaču. Ne smiju spominjati ime Isusovo ili imena svetaca, niti se smiju prekrstiti. Pripadnici sekte odvođe djecu od roditelja i zadaju im za zadatak čuvanje žaba krastača. Kada su novajlije dovoljno iskorištene za vršenje zala, dobivaju mogućnost pripremanja otrova. Svi ovi činovi mogu se podijeliti u dvije kategorije: pod skrbništvom (djeca koja se odvođe bez svoga pristanka ili uz pristanak, odrasli koji su spremni odreći se vjere, novajlije koje su se odrekli vjere) i bez skrbništva (oni koji pripremaju otrove i čini, propagatori, voditelji, skrbnici i glavni vješci). Svi se vraćaju kući prije prvoga pijetlovoga kukurikanja jer se tada posljednji demon odvojio od svetoga Petra.²³

Unatoč velikim procesima protiv čarobnjaka na europskim sudovima, činjenica jest da nisu bili progonjeni istaknuti čarobnjaci onoga vremena poput Paracelsusa koji je smatrao da se bolesti uzrokovane čarolijama mogu i trebaju liječiti protučarobnjaštvom.²⁴

Jedna od ličnosti koja je uvelike inspirirala europske književnike jest doktor Johannes Faust (neki misle Georg Faust) koji je živio u Njemačkoj oko 1500. godine. On nije za sobom ostavio pisanih djela, ali po legendama saznajemo da je bio običan iluzionist koji je uživao veliki ugled. Legenda se razvila nakon njegove smrti, kada je navodno ugušen, pronađen glave

²¹ Bayer 1969, 129.

²² Baroha 1969, 36., *Knjiga 2*

²³ Baroha 1979, 54.-58. *Knjiga 2*

²⁴ Bayer 1969, 181.-182.

izokrenute sasvim unatrag. Prema drugoj legendi, Faust je sklopio ugovor s đavlom koji mu je dao kao slugu demona imenom Mephistopheles pomoću kojega je vršio nebrojene čarolije dok ga jednoga dana prema ugovoru đavao nije odnio.²⁵

Jedan od najvećih pristaša progona vještica bio je Martin del Rio koji je 1599. godine napisao knjigu *Istraživanja o čarobnjaštvu (Disquisitionum magicarum libri sex)*. Ovaj autor inspiriran *Malleusom maleficarumom* opisuje sabate, postupke pri suđenju i vještičje moći. Riovo djelo kao i *Malleus maleficarum* poznavali su i hrvatski inkvizitori.

Međutim, postojali su i protivnici progona poput Kornelija Agrippe, doktora medicine i doktora obaju prava, kanonskog i svjetovnog, koji je zbog svojih izjava bježao iz zatvora kao okrivljenik optužen za čarobnjaštvo. Agrippa smatra da se razlog zbog kojeg optužuju vještice nalazi u prirodi. Teolozi još uvijek nisu spoznali sve tajne prirode niti su objasnili njezine fenomene. Stoga za prirodne procese i vremenske nepogode optužuju vještice.²⁶

Njegov učenik Ivan Wier, po vjeri kalvinist, a po zanimanju liječnik smatra da načelno postoji čarobnjaštvo, iako se većinom progone nevine žene.²⁷

Isusovac Friedrich Spee koji je živio u 17. stoljeću, 1631. godine objavljuje djelo *Oprez kod kaznenog suđenja* kao *anonimus*, u strahu od sankcija crkvenih predostrožnika. U toj knjizi proziva svećenstvo zbog opaćina, od kojih je jedna i proganjanje vještica, te kaže da bi oni sami sebe trebali ispitivati: „Zašto tako pomno tragamo za čarobnjacima? Čujte me, suci, odmah ću vam reći gdje su. Prihvatite se posla, pograbite kapucine, jezuite, sve redovnike i mučite ih. Priznat će. Ako neki poreknu, ponovite mučenje tri, četiri puta. Priznat će. Ako su još uvijek uporni, istjerujte iz njih đavla, obrijte im dlake s tijela. Upotrebljavaju čarolije, demon ih čini neosjetljivima. Vi samo nastavite, oni će se konačno predati. Želite li ih još više, ščepajte prelate, kanonike, crkvene učitelje. Svi će priznati. Jer kako bi ova nježna i tankočutna gospoda nešto izdržala? Ako ih još više želite, ja ću vas same dati mučiti, a zatim dajte vi mene. Ne ću osporavati ono što budete priznali. Tako smo napokon svi čarobnjaci, jer mi ćemo, naravno, znati hrabro i postojano šutjeti, unatoč čestom ponavljanju užasnih mučenja.“²⁸

Nakon ovakve izjave i direktnoga upiranja prstom u svećenike, uopće ne začuđuje što je želio ostati anonimn.

²⁵ Bayer 1969, 183.

²⁶ Bayer 1969, 194.

²⁷ Bayer 1969, 195.-196.

²⁸ Bayer 1969, 200.-202.

Najpoznatiji protivnik progona vještica bio je, kao i Wier, Holandez. Riječ je o Baltazaru Bekkeru. Smatra da je čitava stvar oko demonologije plod mašte teologa koja nema nikakvoga oslonca u Bibliji. Naprotiv, teolozi svojim postupcima izjednačavaju moć demona i Boga.²⁹

U 18. stoljeću jenjavaju progoni vještica na što vjerojatno utječe bolja organizacija sudstva kao i prosvjetiteljske ideje, poneke zabrane, a možda i ukidanje isusovačkoga reda 1773. godine.

7.2 Hrvatska

U hrvatskom jeziku koriste se različiti nazivi za vještice: *vištica*, *veštica*, *viščona*, *višća*, *višterka*, *vilenica*, *lamija*, *striga*, *strega*, *štriga*, *štringa*, *štrigna*, *mora*, *brkača*, *srkača*, *cipernica*, *coprnica*, *tvarnica*, *trovilica*, *ordulja*, *konjobarka*, *potkovanica*, *kamenica*, *krstača*, *rogulja*.³⁰

Nazive vještica kao i odredbe protiv njihovoga djelovanja nalazimo već u statutima gradova iz 13. stoljeća. Međutim, Hrvatska je time najviše „pogođena“ u 17. stoljeću.

Postoje mnogi izvori koji svjedoče o progonu čarobnjaka u Zagrebu i Panonskoj Hrvatskoj u doba velikih progona, za razliku od Dalmatinske i Primorske Hrvatske koje njima oskudijevaju. Ne zna se je li oskudica povijesnog materijala o procesima protiv čarobnjaka u Dalmatinskoj i Primorskoj Hrvatskoj posljedica neprovođenja progona ili je riječ o nekom drugom uzroku.³¹

U početku je bilo moguće izvršenjem prisege osloboditi se optužbe za čarobnjaštvo, a ta se praksa održala sve do 17. stoljeća. Ovisno o težini počinjenoga zločina, rastao je broj svjedoka koji je trebao izvršiti prisegu. Međutim, kako su „napredne“ ideje dolazile u Hrvatsku, tako je stigla i tortura (u nekim hrvatskim krajevima primjenjuje se već u 15. stoljeću).³² U tom istom razdoblju čak je i Hrvatski sabor donio zakon o vještičarenju:

„Osim toga se određuje da vještice, čarobnice i trovateljice, gdje god one u ovom kraljevstvu živjele i bile pronađene, stanovnici tih mjesta mogu i trebaju ih slobodno hvatati i dovoditi

²⁹ Bayer 1969, 203.-204.

³⁰ Baroha 1979, 187., *Knjiga 2* (Miodrag Maksimović, *Umjesto pogovora*); Jules Michelet. *Vještica*. (Zagreb: Slovo klasike, 2003.), 323. (Ivan Jurišić, *Dodatak- Progoni vještica u hrvatskim zemljama*), (dalje: Michelet 2003)

³¹ Bayer 1969, 218.

³² Bayer 1969, 260.

njihovom zemljišnom gospodaru koji ih pod prijetnjom gubitka prava mača, mora po zaslugi kazniti.³³

Nakon crkvene sinode koja se u Trnavi održala 1611. godine, svećenici s oltara počinju propovijedati protiv čarobnjaštva, pogotovo isusovci. Tu odluku već iste godine prihvatili su „najpokorniji sinovi matere crkve“,³⁴ hrvatski plemići na Hrvatskom saboru. Odluka provincijalne crkvene sinode glasila je:

„Čaranja, vraćanja, gatanja, proricanja i supersticiozna vidanja bolesti i rana tajnim riječima i znacima izvršenim u izvjesno vrijeme i na određenom mjestu, imaju se opetovano žigosati pred sabranim narodom. A ako se opazi da su neki upleteni u takva čarobnjaštva, na njih neka župnik hitno upozori biskupa.“³⁵

Tako je isusovac iz Međimurja Boltižar Milovec kojega su nazivali *Cicero croaticus* s propovjedaonice zagrmio da će imenovati i neke ugledne gradske vještice, među njima i neke plemenitašice. Tim postupkom izazvao je plemićki revolt pa je gradski sudac priprijetio Milovcu da će od njega tražiti da svoje optužbe dokaže, a pošto je bila riječ o kleveti, Milovec je morao napustiti Zagreb 1653. godine.³⁶

Žene koje su optuživane da su vještice, uglavnom su bile siromašne, kmetkinje ili žene sumnjiva morala, a nikada bogatašice. To se objašnjava time da su te žene vještičarenjem pokušale popraviti svoje teško materijalno stanje.³⁷ U Hrvatskoj su vješticama sudili isključivo svjetovni sudovi, a postojale su tri vrste sudova: sudovi slobodnih kraljevskih gradova, županijski sudovi i vlastelinski sudovi pojedinih feudalaca koji su imali pravo suditi za kaznena djela počinjena na njihovu području („pravo mača ili *ius gladii*“).³⁸ Svaki grad i županija imali su *fiškuša*, javnog tužitelja koji je započinjao parnicu protiv optužene osobe. Optužnica se podnosila na temelju nečijeg mišljenja ili izjave. Optuženu osobu uhitilo se i predala bi joj se optužnica. Zatim bi bila zatvorena u tamnicu gdje su je mučili krvnici tzv. *henkari*. Oni su dobro poznavali

³³ Bayer 1969, 546. *Zakonski članak Hrvatskoga sabora o progonu vještica, Članak 10.*

³⁴ Bayer 1969, 547. *Zaključak Hrvatskog sabora od 25. listopada 1611. god. kojim prihvaća sve odluke provincijalne crkvene sinode u Trnavi održane 1. kolovoza 1611. god.*

³⁵ Bayer 1969, 547. *Odluka provincijalne crkvene sinode, održane u Trnavi 1. kolovoza 1611. god., o obaveznom propovijedanju protiv čarobnjaštva*

³⁶ Slobodan Prosperov Novak. *Povijest hrvatske književnosti. Od Gundulićeva Poroda od tmine do Kačićeva Razgovora ugodnog naroda slovinskog iz 1756.*, sv. III. (Zagreb: Školska knjiga, 1999.), 493.-494. (dalje: Novak 1999)

³⁷ Bayer 1969, 181.

³⁸ Bayer 1969, 255.; Deniver Vukelić. *Progoni vještica na zagrebačkom području.* (Zagreb: Matica hrvatska, 2009) U: Hrvatska revija. 9 (3), 90. (dalje: Vukelić 2009)

ljudsko tijelo i brinuli su da osoba ostane svjesna i živa prilikom mučenja. Tijekom suđenja u prostoriji je bio prisutan i *porkulab* (ključar), *dijak* (zapisničar) i *procurator* (branitelj) koji je bio sve samo ne branitelj.³⁹

Godina 1699. bila je godina masovnih progona. Tijekom provođenja ispitivanja i torture bilo je mnogo zloupotreba pa su se čak neki inkvizitori žalili papi na suđenja u Hrvatskoj. Jedan od primjera zloupotrebe odvio se 1733. godine tijekom suđenja Margareti Kuljanki. Ona je izjavila da joj je vrug prišao u obliku gradskog kapetana. Međutim, očito je da ju je kapetan silovao: „Nadalje izjavljuje da je vrug s njome, u podobi njenoga muža, više puta spolno općio da je dva puta i u zatvor k njoj dolazio u podobi gospodina gradskog kapetana, i obećavao joj da će je osloboditi zatvora. U tome je obećanju i živio s njome u zatvoru. On da nije imao toplog sjemena nego hladno, i da ga je ona poznala da je vrug, a ne onaj u čijoj je podobi navedenim prilikama k njoj dolazio.“⁴⁰

U Dubrovniku je poznato jedno suđenje u 16. stoljeću u kojem je vještačio tadašnji dubrovački liječnik Amatus Lusitanus, a o kojem će biti riječi u narednim poglavljima. Dva suđenja odvila su se u Dubrovniku u 17. stoljeću. O prvom saznajemo iz pisma dubrovačkog senatora Pavla Gradića svome bratu Stjepanu, opatu u Rimu. Pavao navodi kako su na Pelješcu uhitili mnoge vještice. Među uhićenima dvije su i bez torture priznale da su *vilenice*, međutim, podvrgnute su torturi zbog otkrivanja detalja priznanja. Prva je priznala da je imala spolni odnos s demonom, koji joj se pojavio u obliku nekog čovjeka, imenom Ivan. Pretvorivši se u leptira, kokoš ili mačku, s demonom je odletjela na vještičji zbor gdje je morala žrtvovati svoga trogodišnjeg nećaka kojega je na zboru ispekla i pojela prilijepivši se u obliku leptira dječaku na srce. Druga je vilenica priznala da je na takav način pojela svoju kćerku jedinicu, priznala je spolni odnos s đavlom i ugovor s njim, a on joj je na desnoj ruci ostavio znamen. Nadbiskup je u crkvi pred sakupljenim narodom pročitao proces, a vještice su morale zakletvom pred narodom odreći se svojih zabluda. Poslije toga, priopćili su im vijest o smrtnoj presudi. Jedna od njih plakala je tvrdeći da je nevinna, te da je sve priznala zbog mučenja. Njezin ispovjednik, isusovac Orsat Ranjina, pokušao ju je „utješiti“ riječima: „I naš je Gospodin bio nevin pa je ipak za nas trpio.“ Vještice su obješene. Taj proces odvio se 1660. godine.⁴¹

³⁹ Vukelić 2009, 90.

⁴⁰ Bayer 1969, 246.-247.

⁴¹ Bayer 1969, 291.-293.

Drugi dubrovački proces odvio se dvadeset i devet godina poslije prvog, 1689. godine. Optužene su bile Vica Antičina iz Prizrine i Kata Nikolina iz Županje–sela. Odvedene su u Dubrovnik na suđenje. Bez torture, Vica Antičina izjavila je da je već dvadeset godina vještica. Pojela je svoja četiri sina tako što im je srce namazala nekom grudom, koju joj je dao neki tajanstveni čovjek, za kojega se ispostavilo da je bio đavao. Na sučeva pitanja o ugovoru s đavlom, Vica je odgovorila da mu ništa nije obećala. Navodi kako se po đavlovoj uputi pretvorila u pticu, a suci su je zamarali s pitanjima. Na kraju je, izmorena i zbunjena izjavila da se posvadila s đavlom jer nije htjela spavati s njime.

Kata Nikolina, druga okrivljenica navodi kako je k njoj i prvoj okrivljenici Vici u zatvor došao fratar ispovjednik koji im je rekao da kažu da su vještice pa da će ih pustiti zbog čega su one to i priznale: „Ispovidite ako ste vještice i ako je to pri vami, er će vas puštiti: nemojte tajati.“ U korist okrivljenica svjedočila su dvojica stražara, Nikola Pipinić i Ilija Đurić koji su potvrdili Katinu izjavu. Međutim, Kata je umrla u tamnici zbog teških zatvorskih uvjeta, a proces se nastavio dalje protiv Vice. Vica je u daljnjem ispitivanju navela kako su joj djeca prije smrti bolovala, što proturječi prvoj izjavi. Kada su je upozorili na to, izjavila je da im je ostavila malo srca. Vica je osuđena provođenjem kroz grad, šibanjem na sramotnom stupu, žigosana je tri puta (na čelo i po jedan žig na svaki obraz) te je nakon toga protjerana.⁴²

Suđenja su se odvijala i u Boki kotorskoj. Tako je jedna bokeljska vještica na suđenju izjavila:

„Kazat ću sudu način kojega smo se držale kada smo sisale krv rečenom djetetu. Odredismo između nas, tri vještice, dan kada ćemo dići s ovoga svijeta rečenog dječaka i, kada je bilo uvečer, nakon dva sata noći, sastasmo se u kući Stane Perove i, pošto smo se svukle gole, stale smo ispod nape i, pošto smo namazale cijelo tijelo nekom tekućinom koja je zelena kao trava, a koju nam je dala Stane Perova u lončiću, poletjesmo sve tri kroz dimnjak i dođosmo nevidljivo u kuću Sava Stijepova u koju se uvukosmo kroz otvor njegova dimnjaka. Pošto smo ušle u prostoriju gdje ležашe dijete i, pošto smo sve tri u obliku sićušnih leptirića što lete po zraku prošle kroz usta i doprle do srca djeteta, posisasmo onu krv koja ga održava u životu i, pošto smo izišle istim putem kojim smo i ušle, svaka od nas pođe svojoj kući bljujući posisanu krv koju smo popile, a koju smo kasnije, kada smo bile pozvane, vratile i dale mu je kroz usta.“⁴³

⁴² Bayer 1969, 293.-295.

⁴³ Novak 1999, 497.

Ovaj iskaz također sadrži elemente poznate u teološkoj slici vještice: metamorfoza, mazanje mašču, letenje i ispijanje krvi djetetu.

Nakon kaotičnog 17. stoljeća, u 18. stoljeću smanjuje se učestalost progona, ali ne potpuno. Tako je u Zagrebu jednu uglednu pekaricu (kojoj je posao dobro išao) optužio njezin konkurent pekar Andrija Palčić da joj zanat prosperira zbog čarolija. Riječ je o Barici rođ. Jurković udovi Benšek, zvanj Cindekovic. Suđenje je bilo provedeno 1743. godine, a ishod nije poznat. Slučaj Cindekovic, uz još dvanaest zagrebačkih suđenja osobama optuženim za vješticharenje, inspirirao je Mariju Jurić Zagorku za pisanje povijesnog romanesknog ciklusa *Grička vještica*.⁴⁴

Ni svećenici nisu bili pošteđeni kada je bila u pitanju crkvena kontrola. Tako im je u ruke dospjela pjesma dum Andrije Zvonića koju je ovaj trebinjski župnik 1748. godine spjevao na ćirilici. U toj pjesmi autor veliča ljubav prema svojoj vili. Međutim, tadašnji cenzori nisu bili vični hrvatskom jeziku, te su pjesmu nevješto preveli. Na taj način je „uzorita, ma gospoje“ postala „uzorana“ gospođa (ili „poorana“) što su cenzori protumačili kao „obljubljena.“ Zbog nečije nestručnosti, Zvonić je bio optužen kao pisac pornografske poezije.⁴⁵

Dugih četrdeset godina, 1740.-1780. godine, Hrvatskom je vladala Marija Terezija. 1758. godine donijela je akt prema kojem se optužene vještice moraju izručiti samoj carici da bi njezini stručnjaci utvrdili je li optuženica kriva. O tome su se brinula i dvojica njezinih osobnih liječnika De Haen i Van Swieten. Zahvaljujući Tkalčiću, podatak da je kraljica Marija Terezija ukinula progone u Hrvatskoj i danas se provlači školskim udžbenicima. Kraljica je i sama vjerovala u vještice, a progone vještica u Hrvatskoj nikad nitko nije službeno ukinuo već su vremenom iščezli.⁴⁶

⁴⁴ Bayer 1969, 300., 713.-734.; Deniver Vukelić. *Fenomen progona vještica u Zagrebu i problemi identiteta u popularnom historijskom romanu Marije Jurić Zagorke „Grička vještica“*. (Zagreb: Poslijediplomski studij hrvatske kulture, 2011.), 16.-17., 22. (dalje: Vukelić 2011)

⁴⁵ Novak 1999, 822.-823.

⁴⁶ Bayer 1969, 308.-314.

8 TUMAČENJE OKULTNIH MOTIVA U KNJIŽEVNIM DJELIMA RANOG NOVOVJEKOVLJA

8.1 Svijet

Književna djela ovoga razdoblja obiluju motivima čarobnica, vještica, vračara i travarki koje nisu uvijek samo u službi konvencije pastoralnog žanra i njegovog fantazmogoničkog svijeta, već pokatkad su i aluzije na stvarne događaje.

U svjetskoj književnosti vjerojatno su najpoznatije tri Shakespeareove vještice u tragediji *Macbeth* koje se pojavljuju već u prvom prizoru prvoga čina:

„Ružno je lijepo, a lijepo je ružno;

Lebdimo kroz maglu i uzdušje kužno.“⁴⁷

U navedenim stihovima ne samo da navještaju buduće događaje u djelu, već i govore protiv teze o dobroj-lijepoj-ugodnoj književnosti, propisanoj i određenoj, nasuprot umjetničkoga nadahnuća koje rezultira originalnošću. Macbeth je bio škotski vojvoda koji je zbog vještičjega proročanstva ubio tadašnjega kralja Duncana i zavladao Škotskom. To je učinio uz pomoć svoje supruge, Lady Macbeth koja ga je nagovorila na izvršenje čina. No, duh vojskovođe Banquoa čije je ubojstvo Macbeth naredio, ne daje mu mira. Kraljevi sinovi osvećuju mu se, a kraljici Macbeth um se pomračio. U ovome djelu vještice su one koje su izazvale pomutnju svojim proročanstvom. Radnja ogrnuta velom noći na pozornicu dovodi i noćno božanstvo, mitološku božicu noći, Hekatu koja ih prekora da su proricale sudbinu Macbethu bez njezinoga znanja. Pošto zna da će joj Macbeth doći sutra kako bi mu prorekla budućnost, zapovijeda im:

„Vi lonce spremite i druge stvari

Za gatanje što treba i za čari.“⁴⁸

U četvrtom činu dolazi im Macbeth, a one pripravlja napitak. Prva vještica počinje bajati:

„Okolo kotla hajd zdesna, slijeva;

Baci unutra otrovna crijeva.

Krastačo, kam što krije te ledan,

Trideset jednu noć i dan jedan

⁴⁷ William Shakespeare. *Macbeth*. (Zagreb: SysPrint, 2000), 30. (dalje: Shakespeare 2000)

⁴⁸ Shakespeare 2000, 92.

Otrov si lučila u snu stvaran;

Prva u kotlu vri, što je čaran!⁴⁹

Druga vještica dodaje:

„Sad još odrezak močvarne zmije

Baci u kotao da se grije;

Daždavnjaka oko, žabe palac,

Poskoka rašlje, sljepića žalac,

Šišmiša vunu i jezik vuka,

Guštera nogu i krilo ćuka;

Čari te za teški slučaj;

Paklena ko čorba ključaj.⁵⁰

Zatim treća vještica nastavlja basmu:

„Ljusku zmaja, bijele pasje zube;

Mumiju vještiču; drob i grube

Žvale kučka morskog, ljudoždera;

Korijen kukute što noću tjera;

Jetru Žida što huli kad zine;

Jarca žuč i kalem tisovine,

Ubran kad je Lune pomrčina;

Nos Turčina, usne Tatarina;

Prstić ugušenog majke sina

Što ga drolja porodi u jarku;

Da zamaste, zgusnu kašu žarku.

Tigra dodaj utrobu na koncu

Kao sočan prilog našem loncu.⁵¹

Juhu tj. napitak dovršava druga vještica: „Sve rashladi krvlju pavijana;

Tad je juha čvrsto začarana.⁵²

⁴⁹ Shakespeare 2000, 96.

⁵⁰ Shakespeare 2000, 97.

⁵¹ Shakespeare 2000, 97.

⁵² Shakespeare 2000, 97.

Dolazi kralj Macbeth vođen željom da razgovara s mrtvima koje one dozivaju. Osim priziva duhova, prva vještica izriče i sljedeću basmu: „Ulij krv od krmače, svih devet što je

Mladih pojela; loj što iscurio je

S ubojice vješala, ubaci sada

U plamen.“⁵³

Goya, jedan od najvećih umjetnika 18. stoljeća, u svome ciklusu slika *Los caprichos* uprizorio je čin u kojemu žena obješenom čovjeku vadi zube potrebne za napitak kojega će pripremati, a radi to uz veliko gađenje. Ta slika mogla bi odgovarati upravo posljednjem dijelu ove strofe: „loj što iscurio je/ S ubojice vješala, ubaci sada...“.⁵⁴

A causa de dientes

Goya, *Los caprichos*, U lovu na zube

No, više od svih vještica i nezemaljskih bića demonizirana je Lady Macbeth koja nagovara muža na izvršenje zločina u trenutku kada se on kaje i razmišlja hoće li ga počiniti. Ona je i izvršiteljica kraljevoga ubojstva jer okrvavljene ruke briše o odjeću pijanih stražara utonulih u san kako bi na njih prebacila svu sumnju. Ona je „nenaravna žena, prava vještica, nezadovoljna tradicionalnim ograničenjima svoga spola“.⁵⁵ „Dođite, vi dusi

Što smrtne misli pratite, spol uzmite mi;

Od glave me do pete vrhom ispunite

Divljinom okrutnom! Krv moju zgrušajte,

⁵³ Shakespeare 2000, 99.

⁵⁴ Shakespeare 2000, 99.

⁵⁵ Leslie A. Fiedler, *The Stranger in Shakespeare*, 1973. (Shakespeare 2000, 149. Dodatak)

Zatvorite suosjećanja put i prilaz,
(...)
(...) Na grud mi žensku dod' te,
Ko žuč mi mlijeko uzmite, vi sluge smrti,
(...) Dođi, gusta noći,
Ogrni se u najtamniji pakla dim (...).⁵⁶

Ovim riječima Lady Macbeth zaziva i opisuje svoju metamorfozu, makar ona ne bila fizička.

Sljedeće djelo svjetske književnosti koje aludira na čarolije jest Cervantesov *Razgovor pasa*. Jedan od sugovornika - pas opisuje navike andaluzijske vještice, njegove nekadašnje gazdarice. Ona je tvrdila da je jednom bila u dolini Montes Pirineos, na velikom putovanju. Došli su na veliko polje na kojem se skupilo mnoštvo vještaca i vještica, i tamo im je davao dao jesti neukusna jela, a događali su se i drugi odiozni događaji od kojih je pošteđjela njegove nevine uši.⁵⁷

U knjizi *Povijest života Buskona*, pisca Quevede, također Španjolca, glavni junak šaljivim tonom govori o vještičjim karakteristikama njegove majke. Don Luis Veles de Gevara u djelu *Davlu ćupavku* objavljenom 1641. godine očigledno podsmješljivim tonom stavlja u govor dona Kleofasa, održanom na vrhu kule San Salvador u Madridu sljedeće riječi: „Vrati se tamo i pažljivo pogledaj kako se jedna licemjerka maže na moderan način kako bi prisustvovala velikom saboru vještica koji se održava između San Sebastijana i Fuenterrabije, a vjere mi, vidjeli bismo se tamo da se ne bojim da me ne prepozna demon koji se pravi jarac, jer ja sam ga bio ošamario u Luciferovom predsoblju, poslije velike svađe s njim...“⁵⁸

Zanimljivo je da sva trojica pisaca obrađuju teme tzv. akelarea/sabata/vještičjega sijela koja se održavaju na sjeveru, u Baskiji, radije nego progone vještica u Andaluziji i Kastilji čiji su suvremenici bili.⁵⁹

U talijanskoj književnosti ovoga razdoblja poznato je djelo komedija *Mandragora* Niccola Machiavellija. Mandragora je biljka koja navodno posjeduje moć pomlađivanja starih muževa u naočite i stasite mladiće. Često se prikazuje kao korijen koji nalikuje čovjeku. Naravno, u ovome djelu stari se muž ne pomlađuje, već njegova žena pronalazi mladoga ljubavnika.

⁵⁶ Shakespeare 2000, 46.

⁵⁷ Baroha 1979, 123., *Knjiga 2*

⁵⁸ Baroha 1979, 122.-124., *Knjiga 2*

⁵⁹ Baroha 1979, 122., *Knjiga 2*

Osim Goye, vještice je naslikao i Hijeronimus Bosch na slici *Vrt naslade s prikazom pakla* koja je nastala početkom 16. stoljeća, no njegova vizija nije ni približno dramatična kao ona Goyina.

Hijeronimus Bosh, *Vrt naslade s prikazom pakla*, 16. stoljeće

8.2 Hrvatska

Procesi protiv vještica koji su bili globalna pojava ostavili su traga i u hrvatskoj književnosti.

8.2.1 Marin Držić, *Novela od Stanca*

U 16. stoljeću Marin Držić piše farsu *Novela od Stanca* u kojoj trojica razigranih mladića i maskari predvođeni Dživom Pešicom starcu Stancu „učine komediju“. Starac iz obližnjega sela dolazi u „časni“ grad Dubrovnik prodati sir kako bi štogod zaradio. Međutim, Vrata od grada zatvore se i on ne uspije izaći, a nitko ga ne želi primiti pod krov. Tako ostaje do jutra kod fontane. Dolazi mu Dživo Pešica obučen kao Vlah, Sedmi muž Dugi nos, te ga savjetuje kako se pomladiti. Lakovjerni starac povjeruje u priču i kasnije dolaze maskari i vile i starcu režu bradu, a odvode mu kozle. Tada Stanac shvaća podvalu i prevaru.

Ono što je zanimljivo jest da je opis pomlađivanja starca u mladića u ovoj farszi zapravo opis sifilisa tj. tada neizlječive francuske bolesti:⁶⁰ „Svukoh se od tada iz kože jak zmija,

opade mi brada, idoše dlake tja;

mlada kožica lašti se na meni

Kakono plitica na kojoj pisma ni.“⁶¹

Naziva se francuska bolest jer su je francuski vojnici donijeli u Italiju odakle se dalje širila. Inače, vile koje su ovdje imenovane, ondašnje su dubrovačke prostitutke, širiteljice te bolesti, a živjele su u ulici Duičine skaline koja se također spominje u djelu:⁶²

„Jednojzi imena Perlica, drugojzi Kitica,

tretjojzi Pavica, a Propumanica

četvrtoj bješe ime; ma bijaše Pavica

batesa nad svime, koja penga lice.“⁶³

Između 1556. i 1558. godine u Dubrovniku se odvio jedan proces protiv vještice koja je navodno izazvala gluhoću kod jednoga dubrovačkoga plemića. Riječ je o Sabu Bobaljeviću, dubrovačkom renesansnom pjesniku, ujedno i Držićevom suvremeniku i znancu koji je vodio promiskuitetan život. Bobaljević je Držiću napisao i posmrtnicu tako da je očito da je Držić bio upoznat s ovim slučajem. Ono što je zanimljivo jest da dubrovačka vlada nije u pomoć u razješnjenju slučaja zvala niti teologa, a ni pravnika, već liječnika. Vjerojatno zato što se radilo o bolesti, tj. gluhoći. Tada je u Dubrovniku liječnik bio poznati Amatus Lusitanus koji je svoju djelatnost vršio unatoč papinskoj zabrani prema kojoj Židovi nisu mogli biti liječnici. Amatus je bio portugalski Židov. No, pošto nije od biskupa dobio odobrenje vršenja službe, uskoro su ga otpustili. Ironija je u činjenici da ga je na tome mjestu zamijenio domaći Židov Abraham. Amatus je bio vrlo sposoban liječnik i nakon pomnoga pregleda Bobaljevića, ubrzo je zaključio da se radi o francuskoj bolesti, tj. sifilisu koji ne nastaje čaranjem, nego se prenosi spolnim putem. Ovaj slučaj, uz još sedamsto bolesti, Lusitanus, koji je na kraju i sam umro od kuge, opisao je u djelu *Sedam stotina slučajeva liječenja (Curationum medicinalium centuriae septem)*:

„Neka žena rodом Ilirka koja se podavala svima u Dubrovniku, bi optužena pred sudom da je čarolijama prozrokovala gluhoću nekog mladog plemića. Zbog toga je bila zatvorena (branio

⁶⁰ Viktorija Franić Tomić. *Marin Držić u Hektorovićevoj očištu i Nalješkovićevoj posredovanju*. (Split 2012, U: Dani hvarskog kazališta), 138. (dalje: Franić Tomić 2012)

⁶¹ Marin Držić. *Djela*. (Zagreb: Izdanja centra za kulturnu djelatnost, 1987; ur. Frano Čale), 271. (dalje: Držić 1987)

⁶² Franić Tomić 2012, 137.

⁶³ Držić 1987, 271.

ju je odvjatnik), ali je poricala taj zločin. (...) Preostaje, dakle, da vidimo treba li vjerovati da je ta raskalašena žena nekim čarobnim sredstvima, samo nadodavši neke riječi, izvršila taj čin. Reći će tko da je moguće kad Dioskurid priča o biljci mandragori, nazvanoj biljka ludosti, da jedna drahma (tri i pol grama) njezina korijena dana nekomu u piću ili s tijestom u zalogaju kruha ili u smoku zamračuje um, a ako tko popije u vinu drahmu korijena mohunice, koji uzrokuje bunilo ili ludilo, da od toga dobiva ugodna priviđenja. Svi Dubrovčani znaju da se ovdje u Dubrovniku poslužio time na večeri neki Marije. Iz njegove su kuće svi uzvanici bili izvedeni u nekom bunilu, pomami i bezumnosti. (...) Preostaje dakle da kažemo da je taj mladić navukao na sebe tu nevolju nekom drugom bolešću koja nema veze sa čarolijama te raskalašene žene. (...) On je bolovao od francuske bolesti, pa su mu ruke i noge bile unakažene od raspucane kože i gadnih pukotina. Da to izliječi pošao je u Veneciju. Tu ga je neki nadriliječnik liječio samo mazanjem pa ga je izliječio od te gadne vanjske boljetice. Gnoj se naime povukao drugamo, i to slučajno u uši. Zato se malo poslije počeo tužiti da mu šumi u ušima. Kako je živio vrlo neuredno i neobuzdano se odavao svakom poroku, nedugo zatim potpuno je oglušio, kako mu je učen liječnik bio i nagovijestio.⁶⁴

Slučaj Saba Bobaljevića kojega je riješio Amatus Lusitanus koristi i Feđa Šehović u svome djelu *Gorak okus duše*. Navodi kako je Lucina majka koja je bila poremećena osoba, okrivljena da je čaranjem pouzrokovala gluhoću mladoga plemića: „Odluka senata, kojoj je mnogo pridonio Gučetić, morala se odmah provesti u djelo i sud je vještačenje povjerio poznatom liječniku Amatusu Lusitanusu koji je dvije godine prije toga došao u Dubrovnik s namjerom da preuzme dužnost državnog liječnika. Zašto su Dubrovčani najprije prihvatili u službu ovog svjetski poznatog liječnika, a malo zatim ga otpustili i na njegovo mjesto postavili domaćeg Židova, nije sasvim jasno, ali postoje nepobitni dokazi da je vještačio u ovom sudskom procesu i na zahtjev suda podnio izvještaj. U svom dugom izvještaju, smjeli znanstvenik, apostate fidei (otpadnik od vjere, kako su ga zvali) sve izjave Lucine majke proglašava umišljajem duševno bolesne žene, a što se tiče glavne točke optužbe, „da je vraćanjem oduzela sluh mladom vlastelinu“, Lusitanus, nakon što je ispitao mladog vlastelina, zaključuje da njegova gluhoća nije posljedica nikakvog čaranja, nego francuske bolesti („morbus gallicus“) dakle, sifilisa, „koji je svojim gnojem uništio mladićev organ za sluh.“ Na osnovu Lusitanusova izvještaja i vlastitih nalaza, sud je donio odluku da se Lucina majka oslobodi svake krivnje i da se njenim starateljima isplati, ili da se

⁶⁴ Franić Tomić 2012, 143.; Bayer 1969, 527.-538.

„dotična“ doživotno smjesti u Domus Christi, na brigu i njegu časnih sestara samostana Svete Klare. Odluka je donesena negdje oko deset sati prije podne, a Lucina majka je oko podne istog dana umrla od posljedica torture.⁶⁵

Inače, i Držić spominje mandragoru, ali ne pod tim imenom. Spominje travu pomoću koje su vile „pomladile“ Dživa: „Travu na ime bravu, ka cti liti i zimi,

Njome se pomladih; liti i zimi rađa,
Od trava oda svih ona je najslađa.⁶⁶

O sifilisu, tj. *Frančezu* i prostitutkama koje ga prenose podrugljivu pjesmu spjevao je Antun Gleđević u drugoj polovici 17. stoljeća pod imenom *Pjesan Lopujkam*.⁶⁷

„Otuda sreća vesela,

Frančeza s lanom iznijela:

i tako frančez gizdavi

sve gnjile mriže napravi.⁶⁸

U pjesmi *Pjesan godišnicam od ulice* također pjeva o prostitutkama: Anka bosa, Kate kukonosa, starka Pavica, Stanula grbavica, Anuhla, Lucija.⁶⁹

Čak se i u *Macbethu* aludira na francuske hlače u kojima je francuska bolest teško podnošljiva, dok glačalo može simbolizirati spolnu bolest: „Vjere mi, tu je engleski krojač koji je dospio ovamo, jer je potkradao platno na francuskim hlačama. Uđi, krojaču, ovdje ćeš dobro ispeći svoje glačalo.“⁷⁰

8.2.2 *Lukrecija, Džono Funkjelica, Starac Klimoje – dubrovačke smješnice*

Dubrovačke smješnice desetak su komedija 17. stoljeća pisane za izvođenje na pozornici. Smješnice svoje podrijetlo vuku od talijanskog izraza *commedia ridicolosa*, kojim se označavalo vrstu koja je svoj vrhunac doživjela u Italiji početkom 17. stoljeća. Takve komedije su u potpunosti imale napisan tekst, a prikazivali su ih neprofesionalni glumci tj. diletanti, za razliku od komedije dell' arte koju su uz predložak improvizirali profesionalni glumci. Postoji deset

⁶⁵ Feđa Šehović. *Gorak okus duše*. (Zagreb: Školska knjiga, 1996), 129.-130 (dalje: Šehović 1996)

⁶⁶ Držić 1987, 272.; Franić Tomić 2012, 142.

⁶⁷ Franić Tomić 2012, 138.

⁶⁸ Antun Gleđević. *Pjesan Lopujkam*. U: Zbornik stihova XVII. stoljeća (Zagreb: Matica hrvatska, 1967.), 276. (ur. Šime Vučetić), (dalje: Gleđević 1967)

⁶⁹ Gleđević 1967, 277.-278. (*Pjesan godišnicam od ulice*)

⁷⁰ Shakespeare 2000, 61. (i bilješke br. 43 i 44)

hrvatskih komedija, no nas ovdje zanimaju one u čijem se sadržaju pojavljuju vještice ili ih se u razgovoru spominje. Riječ je o *Lukreciji*, *Džonu Funkjelici* te *Starcu Klimaju*.

Lukrecija ili Trojo

Smješnica *Lukrecija* poznata je i pod nazivom *Trojo*. Lukrecija i Džano zaljubljeni su par koji se želi vjenčati. Oboje upoznaju svoje roditelje s tom činjenicom. Lukrecija ima samo oca imena Trojo koji ju je odgajao i pristaje na njezine želje. Džano obznanjuje vijest svome ocu Antoniju koji je također radostan što će vjeriti sina i savjetuje mu da ništa ne govori majci. Međutim, njegova majka koja je sve to prisluškivala nije zadovoljna odabirom nevjeste i nalaže slugi Skapinu izvršenje određenih radnji kako bi se Lukrecija odljubila od Džana. To saznajemo iz Skapinova monologa: „(...) istina je prava da su žene vragovi, ma veliki! Ko bi reko da je moja gospođa vještčina! Ah i poj se uzdat! Erbo nikako nije mogla imbroljat ni smesti da joj se sin ne vjeri za Lukreciju Trojovom, hoće da smete po vragolijama. Evo mi ti je sada dala u ovoj knjizi njekoga malana od trave i rekla mi je da najprije spijam da ko ne uzbude da me ne vidi, paka da ovo zakopam u Troja od vrata od kuće; i kada Lukrecija stane više ovoga, da će ončas privratit ljubav koju nosi Džanu u drugoga. Molio sam je da almeno učini da opeta namura na me, i obećala mi je da kada se ja pomažem i njekom vodom što mi je dala u ovoj gostarici da će ončas Lukrecija za mnom zamanitat u ljubavi...”⁷¹

Tada Skapin preuzima veću ulogu nego ijedan lik sluge do tada i on pomoću masti koju je pripravila Džanova majka Elena navodi Lukreciju da se zaljubi u njega: „O sad ću ja vidjet je li istina od madžije. Poću se pomazat.”⁷²

Dolazi do komplikacija, trave djeluju, a Lukrecija više ne želi poći za Džana i izjavljuje ljubav Skapinu. Tada pomoću svoga djetića Ždera, Džano uspijeva saznati od Skapina što se dogodilo: „Neka ide s malanom ljubavi i sve pri mojoj koži. Imaš znat da tvoja mati za despet tebi i tvom ocu učinila je njeku vraguliju da Lukrecija ljubi mene, a ne tebe.”⁷³

⁷¹ Zlata Šundalić; Ivana Pepić. *O smješnicama i smješnice - Lukrecija ili Trojo* (Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2011.), 454. (dalje: Šundalić i Pepić 2011)

⁷² Šundalić i Pepić 2011, 455.; Novak 1999, 570.

⁷³ Šundalić i Pepić 2011, 462.

Džano prigovara majci za nedjelo koje je učinila: „Činit madžije i vragulije za porazit jednu žalosnu djevojčicu, dva oca i tvoga jedinoga sina.... razvrzi madžiju.“⁷⁴

Ali majka i dalje prkosi, čak i navodi od koga je naučila čarati i pripravljati napitke i masti: „Da kad znaš, jesam, drago mi je bilo, učinila sam. I opeta ti govorim, zašto mi je bilo drago. Ne, er sam ja naučna to činit, nego sam segreto bila naučila od jedne Rćanke, moje djevojke. I sad sam ga učinila za despet tebi i tvome ocu, koji od mene malo cijene činite.“⁷⁵

Kada se Lukreciji povratio razum i ljubav prema Džanu, a prestala zaluđenost nevoljnim djetićem, Džano je odlučio naučiti majku pameti pretvarajući se da je mrtav, na što majka ponovo postaje majka i prestaje biti „vještica“ te proklinje svoju magiju: „(...) Što ću živjet, prokleta da sam?! Proklet čas i ura kad sam se rodila, zemlja kosti mi izmečala, i onoj vještici koja me naučila ove madžije. Gosparu Trojo, ja sam bila ona mati, poček ona srda nemila koja sam s madžijom privratila pamet tvojoj ćeri...“⁷⁶

Kada shvati da Džano nije mrtav, Elena se ispričava Lukreciji i daje joj prsten čime prestaje čarolija, a Trojo navodi Elenu da se ostavi čarolija: „Ja bih te svjetovo da ostaviš tega vraga od stregarija, er te mogu jedan dan porazit.“⁷⁷

U ovom djelu vještice nazivaju stregama. Elena je od jedne takve naučila spremati napitke i masti raznoraznih namjena za koje se vjerovalo da ih vještice pripremaju. Razrješenje čarolije pomalo je neobično, tek običnim prstenom, bez ikakvoga izgovaranja basmi.

Jenu zmešanu storiju od teatra, mora i amora, na novo je zrihtal i va nove čakavsko mediteranske kolorature prehitil Daniel Načinović pod novim nazivom Lukrecija o' bimo rekli Požeruh i to u pet činova. Inače, osim što je zadržao osnovnu nit dubrovačke smješnice, promijenio je imena i zanimanja likova, pa tako Ždero postaje Požeruh. Uveo je i neke nove likove, poput Esmeralde koja je *kapošvoga od štrig*, a pojavljuju se i druge vještice. Ovdje Skapin postaje Škapin, a Elena postaje Tubolda i odlazi na vještičje sijelo gdje joj štrige predvođene *kapošvogom* Esmeraldom pripremaju napitak:

„Štrolige, štrige, fantazmi od noći,

na kup se u kolo stavimo si!

U loncu se kuhaju stara kopita,

⁷⁴ Šundalić i Pepić 2011, 462.- 463.

⁷⁵ Šundalić i Pepić 2011, 462.-463.

⁷⁶ Šundalić i Pepić 2011, 465.

⁷⁷ Šundalić i Pepić 2011, 469.

uroki ča sad hi spravljamo mi.
Od seh amoretti le frecce d' amore,
se će se lepo u dimu zlomit.
Dva srca ča skupa se vežu u jubavi,
mi ćemo z forcon njih razdvojiti!⁷⁸

Džono Funkjelica

Drugu smješnicu *Džono Funkjelica* pripisivali su Petru Kanaveliću zbog sličnosti s ostalim komedijama. Samo ime fukjelica znači svila ili kožur. Naime, Džono Funkjelica, sin Maroja Babure, odlučio se oženiti, a njegov stari otac ljut je na njega što zbog djevojke zanemaruje obrazovanje. Kćer Jerka Kloke obećana je Džonu Funkjelici uz pet tisuća dukata miraza. No, Jerko ne može nabaviti toliki novac jer godišnje zarađuje samo bijednih 20 dukata. Dvoje zaljubljenih (Džona i Jerkovu kći) ometa Džonov pedant Teofrasto kojemu smještaju podvalu. Nagovore ga da se preodjene u ženske haljine, a oko kreveta se mota kapetan Stracciabandiera.⁷⁹ Komedija završava vjenčanjem Džona i Jerkove kćeri jer je ipak bio prisiljen dati novac kćerki u miraz kako ne bi ostala usidjelica.

No, za temu ovoga rada važniji je njezin središnji dio ili međuigra koja nema direktne veze s glavnom radnjom komedije. Pojavljuje se lik trgovca Rade (po govoru vjerojatno iz Bosne, koristi puno turskih riječi i Boga naziva Alahom) koji se vjenčao s Dubrovkinjom Margaritom. Pokušavaju dobiti dijete, ali im ne uspijeva, zbog čega ga ona kori što saznajemo iz njegovoga monologa: „Ja li joj sam kriv er se ne može oprasiti? Valahe ja sijem njivu veće nego me u moć upada, i da je Bog ubije, ne može se napuhati (...) Rodi i s vragom.“⁸⁰

Čak možemo reći da u ovome izrazu bijesa nepoznati autor aludira na teološka uvjerenja o spolnom odnosu s vragom. Zbog nemogućnosti začeca, Margarita šalje Radu čarobnici Andrijuli Bahorici koja može ženama „ugrađivati“ djecu: „Pomaga', je li u njoj šajtan, poslala

⁷⁸ Daniel Načinović. *Lukrecija o' bimo rekli Požeruh* (Rijeka: DHK- Ogranak u Rijeci, 2007), 31. (dalje: Načinović 2007)

⁷⁹ Novak 1999, 569.

⁸⁰ Šundalić i Pepić 2011, 261.

me da joj lijekove ištem po Placi da joj djecu grade, da ga neću tamo vrgut pe da; znam da će joj rožac napastit.“⁸¹

Rade dolazi babi Andrijuli s molbom: „Baba Andrijula, ala [h] i – siversum baši-ći, tako ti Boga, izvadi me iz sinđera ter toj objesnoj kobili; mojoj ženi, ogradi to dijete, da se pomirim š njom. A tako mi puta vidjećeš kako te ću darovat i kakav ću ti bakšiš dat.“⁸²

Baba Andrijula ponosna je na svoje umijeće kojim se hvali pred Radom:

„(...) Bog mi je svjedok, što moja art donosi: sad ove travice, sad onoga zeja, tad one žile, kad onoga korijena, a kad onoga cvijeća, od česa kuham i stelavam vode, čirote, dekote i ulja, i ovo joj nosim čirok koji je od zvanjega korijena ubran, kad je bio mjesec pun u svomu kolu ilinštaka, osušen na mraku, obraćen put poludne zajedno s korijenom od mantragore, ubranu na isti način ilinštaka u proću dzorju sušen na istom suncu od podne do komplite. Povijedaše moja stara baba Mocica, da kad ga je privila i stavila jednom njekoju mladici, imala je peset godišta i rodila je sina i ćer ujedno, er je tolike virtuti, da ga na kami priviješ, on čas bi rodio.“⁸³

Tada je uslijedio preokret jer je Andrijula pomoću svojih pripravaka omogućila Margariti da ostane „bređa“: „Ovako, brajo, platu prima, ko vrijedne mladice služi. Ja ti joj sam on čas lijepo privila na pupak oni čirok i protrla je i otud i odovud, i zaviše smirila i s Radom, da je poslala po njega djevojku, udilje da ga ište, i ako joj reuška, što znam da će reuškati, ne ako moja art fali; a radi djetića obećala mi je najljepši prsten, a sada mi je darovala peču reala i naložila pun košic masti i drnkarija, što mi će sa svom čejadi, za sve Poklade dosta biti...“⁸⁴

I dok Andrijula tako na glas razmišlja o proteklim događajima dolazi Jerkov sluga Kusalo te čini komediju s Andrijulom koju proziva vješticom: „Ma mu ono od onuda one lankroje Andrijole s Konala, mađionice, što ženam djecu čini. Poću je malo podražiti, a jeda i njega vrag u toliko iznese. O baba Andriula, umiješ djecu činiti? Brkačo, sutra je subota, eto ti crva pod nosom!“⁸⁵ Naziva je brkačom, još jednim hrvatskim nazivom za vješticu. Govori joj da je sutra subota, što bi moglo značiti da večeras ide na vještičje sijelo jer su se vještičja sijela najčešće odvijala u noći s petka na subotu pošto je Krist mučen na Veliki petak.

Andrijula mu se prijeti: „znaš koga sam roda.“⁸⁶

⁸¹ Šundalić i Pepić 2011, 261.

⁸² Šundalić i Pepić 2011, 270.

⁸³ Šundalić i Pepić 2011, 271.

⁸⁴ Šundalić i Pepić 2011, 272.

⁸⁵ Šundalić i Pepić 2011, 272.

⁸⁶ Šundalić i Pepić 2011, 273.

Kusalo joj onda odvrća da će je prijaviti inkviziciji. Navodi čak i dokaze koje bi rekao kada bi je uhvatili kao vješticu (statuica od voska puna igala bez ponte, napitci od nekrštene djece i trave koje je pripremala) kao i kazne koje bi je mogle stići: lomača - „pakljena bačva“ i zazidavanje: „Da mi ste dobri svjedoci, ako bi mi što intravenjalo, jesi li mi zaprijetila, žinti ću te sad poč akuzat na „offizio di onesti viver“. Cijenim da ne znam onu statuicu od voska, punu igala bez ponte, što's dala Ladzaru Ribici, i naučila kako ili će vaditi da dobiva mjedi na bašete, i s tijem je po grada odro' i asašino; valjalo bi te u pakljenoj bačvi užeći ali zazidat, kosu i konšiju bili. (...) A jeda je ovo samo? Znaš da znam da si onomadne u dzore iskopala onoga nekrštenjaka u Kolorinji, ko te vidjela Katarina Bedrica i Nika Soklinača, od česa stelavaš vodu i variš ungvijente zajedno žilami od broća i s vrsim od somine u onijem loncima žicam od mjeda, ovijem s uzlim Salamunovijem na njima, koje davaš godišnicam da ne mogu bređe biti, a koje su bređe, da izvrgu. (...) E, gleda' te Andrijulu s Konala, vještice, vilenice, mađionice, primalje, i rofijane godišničke, koja ženami djecu čini, do bili po groša da joj hoće gučula pasti, da bih se zno interesat u Miha Žudjela (...)“⁸⁷

Andrijula odlazi, a njezino „mađijanje“ dalo je željene rezultate, Margarita je postala „bređa“ i pomirila se s Radom. On je neizmjereno zahvalan dobroj Andrijuli kojoj spjeva pohvalnicu: „Meni je drago da bez mene ona ti ogradi to dijete, ter me izmijeni čokeša. Onake žene koje bez muške glave travami, korijenjem i mantragulam djecu čine.“⁸⁸ Mandragora i u ovome djelu ima čarobna svojstva.

Starac Klimoje

Starac Klimoje zaljubljen je u Maru, „amancu“ njegovog sina Mara, a udovica Krile bi se pod svaku cijenu udala za Dživa Srkala. Kao i obično, spletkama se bave sluge kako bi i za sebe izvukli poneku korist. Tako Klimojev sluga Tikvulin odluči škrtoga gospodara koji ga neredovito plaća, naučiti pameti. Dogovori se s Marom da će kod nje Klimoje doći kao liječnik, dobije od Klimoja novac kojega dijeli s Cvijetom, Marinom „rofijanom.“ Mare protjera Klimoja koji nalijeće na sina pred kojim se osramoti i ostavlja se ljubovanja.

⁸⁷ Šundalić i Pepić 2011, 273.

⁸⁸ Šundalić i Pepić 2011, 279.

U ovoj kratkoj komediji radnja se brzo odvija, a i brzo razrješava. Jedini dio u kojemu se spominju vještice jest taj kada se navodi kako gospođa Jela nije zadovoljna s Krilinin odabranikom te pokušava spriječiti udaju pomoću neke čarobnice iz Konavala što saznajemo iz govora Krilinoga djetića Mlaskala:

„Ali gospođa Jela oće intrigavat š njekom mađioničinom iz Konavli, koja je i prije po rešetu valjala kad je vjerala Niku Maskaldinu za Dživa Puhala.“⁸⁹

i njezinoga odabranika Dživa Srkala: „Izišo sam ko mahnit iz kuće, došo mi je Mlaskalo, i spovidio kako oni vrag Jela Kutlina intrigala je svekoliko za moju vjeru š njekom Konavokom iz Vitaljine, i da me Krila neće; može li se ovo trpjeti?“⁹⁰

8.2.3 Ivan Gundulić, *Osman*

Vještice nisu prisutne samo u kršćanskom svijetu. Tako Ivan Gundulić u svome nedovršenom djelu *Osman* u kojemu tematizira suvremenu bitku kod Hoćima iz 1621. godine između Turaka i Poljaka u drugom pjevanju opisuje jednu tursku vješticu čiji se opis podudara sa zapadnoeuropskim teološkim shvaćanjem vještice.⁹¹ Tako turska vještica, Mustafina majka, zaziva „sile pakljene“ u pomoć, odlazi na vještičje sijelo na kojem se ispod oraha odvijaju „gozbe strašne“. Na sijelo odlazi leteći na ovnu, dok se u pridjevu „vragoduha“ može iščitati njezina veza s vragom. Ova vještica naučila je svoj zanat od malena, još od svojih „vilenika roditelja“ i „vještice majke“. Ona čak ima sposobnost metamorfoze i pretvara se u „pticu, zvir, dubu i stinu.“

„Ona sama usred tmina,
u najgluše doba od noći,
kad zasjede ke zapina
zovuć pako k svojoj pomoći,

s lijevom nogom stane izutom
raspasanoj u haljini,
prospe kose, crnijem prutom

⁸⁹ Ur. Šime Vučetić. *Komedije XVII. i XVIII. stoljeća*. (Zagreb: MH, 1967), 224. (dalje: Vučetić 1967)

⁹⁰ Vučetić 1967, 228.

⁹¹ Bayer 1969, 291.

oko sebe krug učini;

pak nakazni i sve srde
po imenu zvati klikne
i strašive kletve i tvrde
neposlušnim dusim vikne.

Glas je da ona od djetinje
mliječne puti pomas kruha
i na ovnu priko sinje
noći leti vragoduha,

na kom jaše sved bez straha
k planinskijem vilozmaju,
gdi vještice podno oraha
na gozbe se strašne staju.

Riječ je da prije čarajući
glad ti u vojsku posla iz pakla
ki ti veće neg mogući
mač poljački vitez zakla.

Vilenika roditelja,
vješticu joj mater glase;
na granicah od Rdelja
u Ugrovlasijeh rodila se.

Od njih na zao put se stavi
i na djela strašna i kleta,
da bio mjesec okrvavi,
žarkom suncu svjetlost smeta.

Crnu vedrinu od nebesa,
sitne zvijezde zgar priteže;
more smuća, zemlju stresa,
povjetarce vihrim žeže.

Zgrade ori, njive hara
trijeskom, gradom, zlom godinom;
priobražava se i pritvara
pticom, zvirim, dubom, stinom.⁹²

8.2.4 Juraj Habdelić, *Pervi otca Adama našega greh*

U 17. stoljeću živio je i djelovao isusovac Juraj Habdelić. Poznat je po prvom kajkavskom rječniku *Dictionaru*, a svoje opsežno književno djelo iz 1674. godine, *Pervi otca Adama našega greh* nije dospio dovršiti, iako i nedovršen ima preko tisuću stihova. Pisan je na kajkavskom narječju, kao i *Dictionar*. Djelo obiluje citatima iz brojnih literarnih djela, a očito je jako dobro poznao djelo jednoga od najvećih zagovaratelja progona vještica, Martina del Ria.

U poglavlju naslova „Kolika se krivda čini bogu kada čovjek njegovu sliku povrijedi“ Habdelić utvrđuje da čovjek sebe izobličuje grijesima, a potom i Boga jer je stvoren na Božju sliku i priliku. Među strašnim grijesima koje navodi kaže da se više toga može pronaći kod del Ria, naročito onih u kojima se opisuje čarobnjačka djelatnost: „Vech takveh history i peldi je nayti pri – Delriu popiszaneh, naulasztito od czopernicz i czopernikou“. Također, navodi i voštane figure koje vještice tale na vatri ili ih probadaju iglama čime uzrokuju smrt osobe koju simbolizira figurica: „I tak, pisse Delrio, onem, ktere takvi kipi znamenjuju, sztanovitu szmert zaudavaju.“ Služeći se del Riovim djelom, navodi konkretan primjer kojega je ovaj zagovaratelj progona vještica opisao - francuski kralj Karlo IX. teško se razbolio i liječnici mu nisu mogli pomoći. Onda je na blagdan svetoga Bartola pronađen voštani kip, izliven prema kraljevom

⁹² Ivan Gundulić. *Osman*. (Zagreb: Školska knjiga, 1976.), 21.-22. (dalje: Gundulić 1976)

izgledu kojega su čarobnjaci boli: „kogaszu nemili czoperniki nemilo boli“ i kolikogod je bilo rana, toliko ih je kralj osjećao do svoje smrti.⁹³

U posebnom poglavlju „O ženskoj duhovnoj lijenosti“ (Szenska duhovna lenoszt) pri kraju knjige navodi priču nekog starog autora kako je jedan muškarac oblijetao udanu ženu nemoralnim ponudama te nije postigao uspjeh sve dok se nije obratio čarobnjaku za pomoć: „proszilgaje daju szuojum mestrium napelya knechisztomu privolenyu“. Jedino što je čarobnjak uspio napraviti bilo je to da ju je pretvorio u kobilu: „daszeje ona dobra sena uszem kiszuju videli ukobilinszkom kipu videla“. Nijedan svećenik nije joj uspio pomoći sve dok se nije obratila svetom Makariju. Kada su je doveli njemu, on se molio za nju jer ga je Bog već bio obavijestio o njezinoj metamorfozi. Poprskavši je svetom vodom, opet je postala ženom: „i tako kaszeje peruo kobilum videla, szuoi perui senszski kipje dobila“. Makarije joj je objasnio da se to sve dogodilo zbog njezine duhovne lijenosti. Pet tjedana nije se pričestila.⁹⁴

8.2.5 Ignjat Đurđević, *Suze Marunkove*

Habelićev kolega po crkvenom redu u jednom kraćem isusovačkom razdoblju svojega života, Ignjat Đurđević, vjerojatno je svoju komičnu poemu *Suze Marunkove* napisao tijekom boravka na Mljetu. U poemi se izruguje ljubav mljetskoga seljaka Marunka prema Pavici koja od njega bježi kao od „ognja pakljenoga“:

„A Pavica za nj ne haje
Neg u sukni do sred noga
Dalek bježi, kako da je
On sotona petonoga,
I krsti se od amanta
Kako od tenca legromanta.“⁹⁵

Zaljubljen u Pavicu, Marunko joj pjeva pjesmice kao što su petrarkisti pjevali svojim draganama. Međutim, Marunko nije učeni pjesnik. On je seljak s otoka čija ljubav proizlazi kroz želudac: „ma lijepa pečenice.../...slāđa od masta i mentale!“⁹⁶

⁹³ Bayer 1969, 283.

⁹⁴ Bayer 1969, 283.-284.

⁹⁵ Ignjat Đurđević. *Pjesni razlike*. (Zagreb: Konzor Zagreb, 1997), 79. (dalje: Đurđević 1997)

⁹⁶ Đurđević 1997, 85.

„Ljepša mi si neg Danica/(...)/ draža si mi neg slačica,/ (...) ljepše vonjaš oznojena negli safur od pečena.“⁹⁷

Isti ovaj citat izgovara i Tikvulin svojoj ljubljenoj Mari u nekoliko desetljeća mlađem djelu Vlaha Stullija *Kate Kapuralica*.⁹⁸

Međutim, kada je uvidio da ona nije „orsan“ u koji će on uvući svoju „brodinu“⁹⁹, optužuje ju da je vještica čime autor aludira na progone vještica. Marunko prijeti Pavici da će joj se osvetiti zbog neuzvrćene ljubavi, ona će dopasti ruku sudaca i kneza koji će je spaliti ili probosti trnjem:

„A nazbilj ćeš sve domala
platit što mi skroji i skuha!
Ti si mene začarala,
ti si mora vragoduha,
strižeš okom, svijesti otimaš,
a i pod nosom krstak imaš.

Neću podnijet pačijento
i činit ću za osvetu
da zna knez i presidento
da ti čaraš ljudi u Mljetu,
nek te užegu il' trnovijem
probodu te kocem novijem.

Nu kud moj se bijes poteži?
Š njom govorim, a nje nije!
ona od mene trkom bježi,
a esperence i vragolije
moja pamet snijeva i panti, –
pojte od mene, legromanti.“¹⁰⁰

⁹⁷ Đurđević 1997, 83.

⁹⁸ Vučetić 1967, 328.

⁹⁹ Vučetić 1967, 232.

¹⁰⁰ Đurđević 1997, 87.

Naziva je vragoduhom jednako kao i Gundulić tursku vješticu, koristi i naziv mora. Međutim, kada je shvatio da ga Pavica ne sluša, promišlja se i želi umrijeti od žalosti, „neka vile/bijedni moj život prikinu;“¹⁰¹. Djelo završava stihom koji se više puta ponavlja u cijeloj poemi, tjeranjem čarobnjaka od sebe: „pojte od mene legromanti!“¹⁰².

8.2.6 Vlaho Stulli, *Kate Kapuralica*

Posljednja u nizu djela koja su u ovom radu interpretirana jest komedija Vlaho Stullija iz 1800. godine koja odiše tragičnim životom gradske sirotinje, *Kate Kapuralica*. U nazivu komedije možemo vidjeti Katinu titulu koju je stekla udajom za „crevljara“ Luku. Samim time ponaša se kao predstavnik visokoga društva, a zapravo u bujici prostačkih riječi koje izlaze iz usta svih ukućana uključujući i roditeljsko pijančevanje te besparicu, kao i nepismenost, ocrtava se kriptodepresija u koju su zapali. Katino ponašanje neodoljivo podsjeća na ponašanje Nušičeve *Gospođe ministarke* u istoimenoj komediji.

Kate i Luka udaju kći Maru za „mrnara“ Tikvulina i zapravo nema razrađene dramske radnje jer se većina scena svodi na međusobne prepirke u kojima prednjače roditelji, Luka i Kate. Dijabolika je u licu Lukinom koji je „crevljar“ tj. postolar već samim tim što se vrag povezuje uz to zanimanje, vjerojatno zbog vatre kojom se postolar služi da bi izradio metalne dijelove obuće. Također, Luka je uvjeren da su ga začarale vještice priče, vjerojatno, Katine rofijane ili svodnice pa je to razlog zbog kojega je Katu uzeo za ženu: „Jadna Luke, tokalo me je sve proždrijet, ala danas, ala sutra, oko mene sve vragovi bez krsta, a najviše ona strega stara, dokle su me impanpanali i privarili, jedna i opet jasnoga Luke!..“¹⁰³

U drugom dijelu drame, Luka prijeti da će ih sve optužiti biskupu aludirajući pritom na inkviziciju: „Ovi njihov govor pero ja veće ne mogu trpjet, jedan dan valja mi se risolvat i otiti biskupu ih akužat.“¹⁰⁴

¹⁰¹ Đurđević 1997, 88.

¹⁰² Đurđević 1997, 88.

¹⁰³ Vučetić 1967, 314.-315.

¹⁰⁴ Vučetić 1967, 303.

9 ZAKLJUČAK

Progoni vještica koji su bili dijelom kaotične povijesne slike ostavili su za sobom nepregledne tekstualne tragove o mučenju mnogobrojnih žena, citate njihovih iskaza koje su mučitelji unaprijed sastavljali i iznuđivali od svojih žrtava koje nitko nije štitio, niti odvjetnici, a ni bilo kakav zakon. Izjave vještica diljem Europe podudaraju se jer odgovaraju teološki stvorenoj slici o čarobnjaštvu već opisanoj u radu.

No, kako uopće objasniti ovu pošast? Neki autori navode konzumiranje čudnih trava, poput bunike koju su neki ljudi konzumirali, a koja izaziva čudna priviđenja. Vjerojatno je bila riječ o strahu i nekritičkom vjerovanju u svaku bijesnu optužbu iskazanu od crkvenih dostojanstvenika. Također postoji i vjerojatnost da je netko od svjedoka ili optuženih koje su priznale svoje „grijehe“ bio psihički poremećena osoba koja je imala neka priviđenja ili su neljudska psiho-fizička maltretiranja prouzrokovala priviđenja.

Progoni su inspirirali brojne književne tekstove. U početku, to su bila djela koja su afirmirala ideju progona, da bi kasnije postala subverzivna prema fenomenu progona vještica i ismijavala motive i razum optuženika. Stoga su motivi o vješticama postajali dijelom komičkog teatra. Optuživanje vještica ili njihovo prokazivanje podsjeća na ideologije totalitarnih režima od kojih crkveni jezik zazire unatoč tome što bi dijelio polovicu zaplijenjenoga kolača (posjeda) osobe koja je gorjela.

U ovom radu podastrt je pregled književnih i neknjiževnih tekstova ranoga novovjekovlja koja tematiziraju okultni svijet. No, u kasnijim razdobljima zadržao se razvijen tematsko-motivacijski sustav okultnih motiva koji na sreću više nisu bili aluzija na povijesne događaje, već su postali dijelom književnih konvencija. Tako Goethe i Mann pišu o Faustu inspirirani legendom o istoimenom doktoru, iluzionistu.

Bulgakov u *Majstoru i Margariti* opisuje bal vampira na kojem predsjedava Margarita, a koji je sličan vještičjem sijelu, sabatu ili akelari. Također, prije nego što je otišla na bal, maže se nekom mašću po tijelu što joj omogućuje letenje.

Danas su vještice, vampiri ili vukodlaci postali dijelom popularnog fantazijskog, ali i virtualnog svijeta. Autori koji su njihove nadnaravne moći oživjeli u suvremenim fabulacijama poput J. K. Rowling ili autorice *Sumraka* postali su najtraženijim scenaristima prestižnih holivudskih ekranizacija. Priča o malenom čarobnjaku koji se „bijelom“ magijom bori protiv

„crne“, osvojila je svijet, izuzev nekih vatikanskih glasnogovornika koji su optužili spisateljicu za korištenje postojećih starih magijskih i zabranjenih knjiga.

U konačnici, pučke fabulacije o fantastičnom svijetu vještica, vampira i vukodlaka bile su i svojevrsan bijeg od teške feudalne stvarnosti neprestanoga rada u polju. Bijeg iz razumnoga u nerazumno, zastrašujuće...bijeg u kojem je na prvo mjesto došla nerazumna opačina sudaca i progonitelja koji su „spašavali“ polja, muškarčeve obveze prema ženi, djecu od smrti mahnitim iznuđivanjem priznanja i navođenjem na odgovore.

Inkvizitori su bježali od realnosti, a književnici su prokazivali grubu stvarnost, ali katkad su rastvarajući svjetove umjetničke imaginacije bježali od zastrašujućih mirisa paljevine koje su u svojim tekstovima preobrazili u najljepše travke potrebne vješticama u pripremi čarobnih napitaka.

10 LITERATURA

Bayer, Vladimir. *Ugovor s đavlom*. Zagreb: Zora, 1969.

Baroha, Huan Karo. *Veštice i njihov svet*. Beograd: NIRO „Mladost“, 1979. *Knjiga 1*

Baroha, Huan Karo. *Veštice i njihov svet*. Beograd: NIRO „Mladost“, 1979. *Knjiga 2*

Držić, Marin. *Djela*. Zagreb: Izdanja centra za kuturnu djelatnost Zagreb, 1987. (ur. Frano Čale)

Franić Tomić, Viktoria. *Marin Držić u Hektorovićeovom očištu i Nalješkovićeovom posredovanju*. U: Dani hvarskog kazališta, Split, 2012.

Đurđević, Ignjat. *Pjesni razlike*. Zagreb: Konzor Zagreb, 1997.

Gundulić, Ivan. *Osman*. Zagreb: Školska knjiga, 1976.

Institoris (Kramer), Heinrich; Sprenger, Jacob. *Malleus maleficarum - Malj koji ubija vještice*. Zagreb: Stari grad, 2006.

Klaić, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1987.

Michelet, Jules. *Vještica*. Zagreb: Slovo klasike, 2003. (Ivan Jurišić napisao je *Dodatak - Progoni vještica u hrvatskim zemljama*)

Načinović, Daniel. *Lukrecija o' bimo rekli Požeruh*. Rijeka: DHK - Ogranak u Rijeci, 2007.

Novak, Slobodan Prosperov. *Povijest hrvatske književnosti. Od Gundulićeva Poroda od tmine do Kačićeva Razgovora ugodnog naroda slovinskog iz 1756.*, sv. III. Zagreb: Školska knjiga, 1999.

Shakespeare, William. *Macbeth*. Zagreb: SysPrint, 2000. (*Dodatak - Leslie A. Fiedler, The Stranger in Shakespeare, 1973.*)

Šehović, Feđa. *Gorak okus duše*. Zagreb: Školska knjiga, 1996.

Šundalić, Zlata; Pepić, Ivana. *O smješnicama i smješnice*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2011.

Ur. Vučetić, Šime. *Zbornik stihova XVII. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 1967 (u tekstu citirano i kao Gleđević, *op.a*)

Ur. Vučetić, Šime. *Komedije XVII. i XVIII. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 1967.

Vukelić, Deniver. *Fenomen progona vještica u Zagrebu i problemi identiteta u popularnom historijskom romanu Marije Jurić Zagorke „Grička vještica“*. Zagreb: Poslijediplomski studij hrvatske kulture, 2011.

Vukelić, Deniver. *Na udaru malja*. (Zagreb: Matica hrvatska, 2009) U: Hrvatska revija. 9 (2), 35.-41.

Vukelić, Deniver. *Progoni vještica na zagrebačkom području*. (Zagreb: Matica hrvatska, 2009) U: Hrvatska revija. 9 (3), 88.-92.

Ur. Zozoli, Lidija. *Tisuću i jedna noć*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2010.